

Kongen der kunne gå på vandet

(af pladsmæssige grunde er denne udgave i S/H)

Af Bjørn Andersen

En smuk efterårsdag kørte vi gennem Falkenberg i Halland og parkerede bilen. Vi *gjorde* markedet på byens torv, hvor ihærdige markedsfolk søgte at lokke os til fordelagtige køb af jeans, bluser, smykker og læderbælter, men forgæves, vi var nok så optaget af en anselig samling figurer af blandet herkomst lige fra *the King* - ham med guitaren - til Gøg og Gokke og en mængde nisser, men også dem lod vi stå.

Stadig med penge på lommen gik mine ungdommelige ledsagere og jeg ned ad gaden og fandt den lokale boghandel. Der var meget at se, men en stak *overordentlig* tykke bøger fangede mit øje på vejen til kortene og lokalbeskrivelserne. Forsiden var én stor selvmodsigtelse: En træet og udslidt soldat der så ned på bogens titel: »*Den uovervindelige*«. Det var ikke den udmattede kriger eller prisen der holdt mig tilbage, for der var tale om et meget favorabelt tilbud, men tykkelsen, 799 sider for at være præcis. Jeg overvandt dog min dovenskab og tog »*Den uovervindelige*« i nærmere øjesyn.

Den viste sig at være en biografi over Karl Gustav, den buttede konge der lavede betydelig ravage hos os i midten af 1600-tallet, og som havde sin andel i at vi fik vores Enevælde på dét tidspunkt. En stor del af bogen handlede om krigen mellem danskerne og svenskerne, indirekte også om Svend Gønge og de skånske snaphaner, for ikke at tale om Corfitz Ulfeldt, og det kunne være interessant at se hvordan en svensker ville beskrive krigen og dens udfald, men ikke mindst hvordan dens kongelige ophav ville tage sig ud. Bogen rummede imidlertid meget mere end det, den handlede også om hvorfor svenskerne kunne få dén idé at begive sig i krig med polakkerne og litauerne, for krigen begyndte ikke i Danmark, men i Baltikum - dét Baltikum som med »Østudvidelsen« er blevet ekstra interessant, og som dengang blev slemt skamferet af vores nabo.

Her i sommer har jeg brugt nogle regnvejrsdage til at fordybe mig; godnatlæsning egnede den sig ikke til. Det er en bog man helst må læse med blyant for at understrege og for at markere vigtige personer - det sidste fordi bogen alle dyder til trods ikke har noget navneregister; vil man genfinde personerne må man selv gøre noget for det.

Karl Gustav, en sulten herre

Karl X Gustav. Udsnit af maleri på Gripsholm Slot.

Der er mange personer i bogen; nogle enkelte er med det meste ad vejen, andre kun et stykke - hvad der svarer til dén skæbne der overgik de mange der blev hvervet til krigen, for det var langt fra alle der vendte levende hjem. Karl Gustav er uden sidestykke den bærende, og han vejer godt til, ikke blot i den mest bogstavelige forstand. Den gode Karl har ikke lidt af anorexi, tværtimod gik han fra at være en buttet lille dreng, til at blive småfed og lasket for så - til sidst - i 30'erne at blive noget mere end almindelig overvægtig. At det gik ham sådan havde sine naturlige grunde - han drak og drak og spiste og spiste, og selv om han var aktiv både i og uden for sengen, oversteg indtagelsen af kalorier så helt og aldeles de fysiske strabadser, men en doven karl var han dog langt fra.

Borgholm Slot på Öland. Restaureret af *den ældre* Nikodemus Tessin under Karl Gustavs tid på øen. Omfattende brand 1806. Tessin har også bygget domkirken i det nærliggende Kalmar. Stilen var hvad man kalder *italiensk barok*.

Man kan være energisk på mange måder, Karl Gustav var det på sine. Da han først var blevet *headhunted* som konge af Kristina - hun nedlagde sit embede i 1654 - udviste han en ekstraordinær iver på ét felt, som krigsherre, og dét ikke kun på det strategiske plan, også i den mindste detalje. Sad han ikke bænket over et måltid eller forlystede sig på anden vis, kunne han sidde med gåsefjeren og prente ordrer til højre og venstre. Det karakteristiske ved ham var dog næppe disse småtterier, men hans temmelig vidtgående idéer. Han ville have magt, og dét i langt større omfang end det kunne tilkomme ham som svensk konge.

En stor del skyldtes hans erfaringer fra slutningen af 30-års-krigen, men meget må tilskrives hans psyke, som Englund belyser fra mange forskellige vinkler. Måske har han også »sparet op«, mens han gemte sig på Borgholm

Slot på Öland i de år hvor han ventede på at *noget* ville vise sig?

Sverige var geografisk set noget ganske andet end i dag. Man havde fået *noget* ved freden i Brömsebro i 1645, Halland blandt andet, man havde Livland i det baltiske - og Finland, og man havde forskellige andre steder langs Østersøkysten, men Karl Gustav ville have mere - sandsynligvis magten over hele Østersøen, og på et tidspunkt så det endog ud til at han ville sætte sig på størstedelen af Polen og erobre den polsk-litauiske krone.

Han var ikke ene om at tænke på denne stærkt ekspansionistiske måde, for selv om det ikke gik helt så nemt som han måske havde håbet, lykkedes det ham - undertiden ved hårdhændet manipulation - at overbevise Rigsrådet og derefter Rigsdagen om at man skulle gå i krig i Baltikum og sidenhen at fortsætte. Karl Gustav og adelen havde ikke helt sammenfaldende interesser, men på mange måder var de parallelle. Ekspanderede Sverige, var der store muligheder for at man som adelig kunne berige sig. Man kunne vinde ejendom og magt. Kriteriet for at gå i krig så ud til at være, om man kunne regne med at vinde på det.

Til at begynde med gik det overordentlig storartet, når man så det ud fra Karl Gustavs vinkel. De svenske tropper - der for en stor del bestod af lejesoldater der var hvervet på det store tyske marked - gik hurtigt fremad, erobrede det ene område efter det andet, den ene by efter den anden, ikke mindst takket være Karl Gustavs egen ledelsesmæssige indsats, men også fordi han havde det udstyr der var nødvendigt: Kraftige kanoner. Nok så vigtigt var det dog at modstanderne ikke udgjorde en fast og fælles front, men var stærkt plaget af indbyrdes stridigheder og af lokale interesser.

Én ting er at vinde en militær sejr, en anden at styre det vundne - og her kom svenskerne til kort, hvad der var én af grundene til at man nu også måtte føre krigen med andre midler - med diplomatiske, og dermed blev den preussiske Clausewitz vendt på hovedet og dét mere end 100 år før han blev født.

Det er sjældent sådan i historien at tingene går som man har tænkt sig. Sådan også her. Andre magter kom på banen - både som med- og modspillere, eller først som det ene, så som det andet - og de prægede forløbet, drejede det og gjorde det til noget ganske andet end Karl Gustav havde forestillet sig. Hver gang var han dog klar med noget nyt og overraskende, for han kunne se muligheder, hvor andre var mere optaget af problemer; efterhånden tabte hans visioner imidlertid i realisme, han undervurderede problemerne og mistede en hel del af hvad han havde vundet, og det ikke blot fordi *nogle* af hans »drabanter« var for tunge i optrækket. Det var dog først med hans barnebarn, Karl XII, at Sverige faldt sammen som stormagt. Desværre gik Karl Gustavs ilderdom ud over Danmark inden han kollapsede.

Dansk fejlkalkyle

Det er børnelærdom at Christian IV var en stor, kostbar og katastrofal konge, for da han døde i 1648 efter mere end 50 år ved magten, var Danmark blevet meget mindre - mens Sverige var blevet større - og derfor var der blandt de toneangivende en stærk og ubetvingelig lyst til at hente det tabte tilbage. Da Karl Gustav havde begivet sig ad Pommern til - og så ud til at være stærkt engageret, fandt man det i Danmark betimeligt med en krigserklæring og med at gå i aktion. Det var i sommeren 1657.

Det skulle man ikke have gjort. Selv om det ikke blev Karl Gustavs redning fra det polsk-litauiske morads han efterhånden var landet i, gav det ham en fortrinlig anledning til at sætte ærkerivalen Danmark ud af spillet. Danmark var en prop, vi kontrollerede passagen gennem bælteerne - og vi udgjorde en latent trussel, eller som *figura* udviste: mere end det.

Karl Gustav ledte en større hær op i Jylland, men da rigets centrum ikke lå dér, måtte han *videre*. Det var ikke let, men det lykkedes ham - som vi ved. Først erobrede han Frederiksodde (hvor Fredericia ligger), så Fyn og dernæst gik han - over isen - til Langeland, Lolland og Sjælland. Et gevaldigt vovestykke, der sagtens kunne have gået galt, men vinteren var usædvanlig streng det år; isen bar - og Frederik III måtte opgive ævred, overrumplet som han og den danske hær var af den svenske effektivitet.

Denne første krig førte til freden i Roskilde, som kom til at koste Danmark dyrt, men det er svært at komme væk fra dén tanke at det alt sammen kunne have været undgået hvis ikke det »revanchistiske parti« havde været ved magten og hvis ikke man havde været ufatteligt dårligt forberedt til sin egen galskab. Nu - flere hundrede år efter - kan det være »lige meget«. Vi har det fint med svenskerne, vi er med i samme gode selskab, og statsgrænserne mellem os har ikke dén betydning de havde dengang. Men der var mange almindelige mennesker der måtte betale prisen for kloge herrers uforstand. Skåningerne kom under stramt herredømme - deres modstand blev brutalt nedkæmpet, og store områder i Danmark blev udplyndret af fjendtlige tropper - senere også af venligtsindede. Mange døde af sygdom eller sult, men génbanken fik dog også et tilskud, om nu mødrene har været helt så villige eller ej.

Den første krig førte hurtigt til den anden. Karl Gustav vendte tilbage og forsøgte at vinde dét han trods alt ikke havde vundet i første omgang: Danmark skulle *lægges helt ned* - næppe et mål han havde haft for øje, da han gik op i Jylland året før, men dét mål der i midten af 1658 var blevet det mest nærliggende for ham når han vurderede de forskellige europæiske muligheder.

Ligesom Frederik III - og den danske adel - havde fejkalkuleret situationen op til den første krig, gik Karl Gustav rent galt i byen i anden omgang. Alle i udlandet kunne se at han ikke denne gang havde »retten« på sin side, og at han ikke havde noget »rimeligt« at begrunde sit angreb med. Hvad mere var, modstanden var langt hårdere end den var under den første krig. Danskerne ville ikke give sig, og det lod sig ikke gøre at erobre København - slet ikke da hollænderne kom os til undsætning med forsyninger og tropper. De storstilede angreb i februar 1659 fik temmelig katastrofale konsekvenser for svenskerne, selv om de havde spioneret kraftigt. Efter at være slået ved København, tabte de både til søs og til lands - således ved et stort slag ved Nyborg i midten af november.

Mens danskerne og svenskerne sloges det bedste de vidste, var der forskellige magter der forhandlede i Haag. Hollænderne, englænderne og franskmændene ville - af forskellige grunde - have standset krigen og have fastholdt dét man var nået til med freden i Roskilde, og det blev også resultatet efter forskellige diplomatiske spilfægterier fra både danskernes og svenskernes side. Når resultatet af den 2' krig blev som det blev, og ikke så lidt skuffende for danskerne, blandt andet fordi Øresund nu blev *fast* statsgrænse, skyldtes det i høj grad *magterne*, der var langt mere interesseret i at skabe en magtbalance end i at »rulle historien tilbage«.

Hvad udad tapes, skal indad vindes?

Frederik III og adelen havde været enige om at man skulle gribe chancen med krigserklæringen i 1657, men de katastrofale nederlag - først de militære, dernæst de diplomatiske - førte til noget helt andet end man hver især havde kalkuleret med. Da Frederik tiltrådte som konge, havde adelen gjort hvad den kunne for at få en nikkedukke man kunne regere med - eller i det mindste holde nede - men Frederik manøvrerede efterhånden så dygtigt at han kunne vende de ydre nederlag til en indre sejr af vidtrækkende betydning. Han kunne i 1660 med støtte fra det rige borgerskab etablere sig som enevældig konge, mens adelen - truet af at der ville blive brugt militær magt, om den ikke makkede ret - måtte give sig og træde et skridt tilbage, til dét sted den nu kunne tilkomme, dens klemte finansielle situation taget i betragtning.

Alt dette - ikke mindst det militære forløb, men også det diplomatiske - beretter Peter Englund særdeles grundigt og spændende om - støttet af en række fortrinlige kortskitser. Meget kender vi til (eller burde kende), men det er flot »samlet op« og »rundet af« - dertil kommer at vi får en glimrende indsigt i hvordan det daglige liv tog sig ud blandt de professionelle soldater og deres familier, og sidst men ikke mindst får vi belyst sammenhængen mellem krigen i Baltikum og krigen hos os selv - langt mere end vi er vant til, og det er rigtig godt.

Karl Gustav faldt omkuld som 37-årig, efter kun 6 år på tronen, og dét af noget så banalt som en lungebetændelse, men hans »system« bestod og »eksponderede«. Alle steder lærte man af ham og svenskerne: Man indså »på højere steder« at man måtte have et system - en overordnet magt, der kunne kommandere et stort og effektivt embedsapparat og dermed en væsentlig del af samfundet.

Sådan gik det i Danmark. Adelen havde svigtet, adelen havde tabt magt - både økonomisk og politisk - til gengæld rejste der sig et nyt og stærkere system. Man sagde engang, at det var Kongen der nu bestemte. Men sådan var det ikke helt. Man etablerede i 1660 et system hvor man *sagde* at det var Majestæten der - som en forlængelse af Vorherre - styrede og regerede her på Jorden, men hvor det i virkeligheden var et stort og kompliceret *apparat* der blev etableret - en forening af en *Suveræn* og af dennes loyale og professionelle embedsmænd. Til tider handlede dette apparat mere oplyst end til andre, f.eks. da man gennemførte de store landbrugsreformer, men til sidst blev også dette system overhalet og grundigt reformeret under omvæltningerne i midten af 1800-tallet; *revolutioneret* ville nok være for meget at sige, når det nu er Danmark vi taler om.

Den nye tids mand

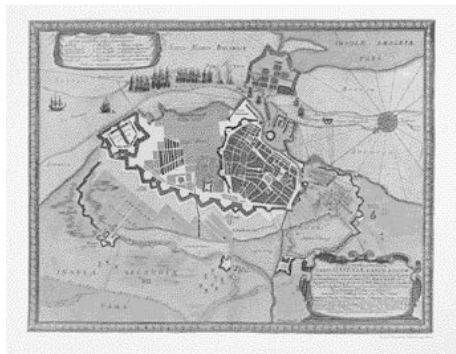

Erik Dahlbergh.

En af den nye tids mænd - i Sverige - var Erik Dahlbergh. Han kom fra beskedne kår, men arbejdede sig op til de højeste embeder og betalte, mener Englund, prisen: han blev sjæleligt korruperet, men mon ikke han selv var fuldkommen ligeglad med det? Engang ville han have været arkitekt eller maler; han drog til Rom og tegnede, sugede til sig af klassisk lærdom, men han lod sig snart lokke til Polen for at bistå den svenske hær med det han kunne, at iagttage, spionere, organisere og planlægge, og alt imens han udviklede sig professionelt, udviklede han sig også på det personlige plan; han blev opportunist *par excellence*, en bestilling der i hans tilfælde forenede profession og sjælelig kynisme. Dahlbergh var dygtig og fik mange succeser, men undertiden tog han fejl eller gjorde ikke sit arbejde grundigt nok, og Englund lægger bestemt ikke fingrene imellem. En grim karl var han, må man tro, men velanskrevet.

Dahlbergh var - som sin konge - en overordentlig flittig mand. Han har efterladt sig mange tegninger og skitser af hvad han har set, ikke mindst i de mange træfninger. Han var ikke nogen *objektiv* »fotograf«, men han har givet os en enestående mulighed for at supplere og nuancere dén viden vi kan få fra anden side.

Englund har optrykt en række af Dahlberghs tegninger som første gang blev trykt i historikeren og naturretsfilosoffen Samuel von Pufendorfs berømte værk om Karl Gustav: »*De rebus a Carolo Gustavo Sveciæ*« (Nürnberg 1696). Det er en glimrende idé at bruge Dahlbergh både som »illustration« og som illustratør, for man kan lære meget ved at studere ham - både i den ene og anden henseende.

Kort over København med Dahlberghs »fingeraftryk«. Ballermanns reproduktion.

Nogle af Dahlberghs billeder viser kampene om København i begyndelsen af 1659, men han har også bidraget til kortlægningen af byen - ikke for sjov naturligvis, men for at de svenske tropper kunne vide, hvor man skulle sætte ind. Desværre for svenskerne var Dahlberghs iagttagelser ikke helt nøjagtige eller korrekte, om det nu skyldtes at han ikke var omhyggelig nok, eller at man havde muret »hullerne« til efter

at han havde set sig om.

Dahlbergh's »fingeraftryk« kan ses på et spændende kort over København, som man kan købe en glimrende reproduktion af hos firmaet Ballermann i Nørresundby (katalognr. 42b). Sådan så byen ud i midten af 1600-tallet, incl. svenske udenværker.

Det store og det små

Englund gør hvad han kan for at spænde læseren på pinebænken. Ofte slutter et afsnit med en opsigtsvækkende meddelelse - hvorefter der springes til noget *helt* andet, og først adskillige sider længere fremme får man forklaringen eller »fortsættelsen«, men det skal være ham tilgivet - for det er med til at skærpe opmærksomheden.

Man kunne skrive om Karl Gustav og hans tid på mange forskellige måder; Englund har valgt - ikke at skrive en roman, men at skrive en særdeles levende beretning som har taget mange gode ting fra romanen, og det skal vi være glade for.

Han er mesterlig, når han i malende, næsten impressionistiske vendinger beskriver slagmarken - eller når han i en mere nøgtern form fortæller om forskellige sider af den materielle virkelighed, ikke mindst om lejesoldatens på én gang omskiftelige og vanskelige liv. Lønningen fik man tit med stor forsinkelse, og da man måtte skaffe forsyninger hvor man var - undertiden i et stærkt udplyndret område - var det ofte at man sultede.

Blev en trop lejesoldater overvundet, skete det ikke sjældent at de overlevende blev indrulleret i sejrherrens styrke - og der blev ikke set ned på dem, for de var jo ikke forrædere, men professionelle der »blot« havde været uheldige. Det var dog langt fra alle der overlevede eller overlevede uden mén. Man kunne miste arme og ben, man kunne dø i kamp eller af én af de mange sygdomme der florerede i kølvandet på krigen.

Hvad grunden var til at nogle af de dræbte lejesoldater blev sprættet op, skal jeg ikke røbe her - kun sige at den på én gang er oplagt og frygtelig.

Englund minder os om at en hær ikke blot var mænd i våben. Der var mindst lige så mange civile med. Koner til de indrullerede - og børn. Marketendersker. Håndværkere. Ruffersker og mange mange flere. Hver gang hæren skulle flytte sig, skulle utrolige mængder af vogne og civilister også flyttes - og selv om det vel ikke altid var hærchefens ansvar, måtte han og hans transportfolk tænke i meget »brede baner« for at tingene kunne lade sig gøre, og for at de »civile« kunne hjælpe hæren og ikke blive den en klods om benet.

Peter Englund er midt i '40-erne - han er født i 1957. Han er historiker af uddannelse og har snart mange populære bøger bag sig. For ikke længe siden blev han professor i Stockholm - og her i år blev han medlem af Det Svenske Akademi

Peter Englund

Peter Englund er ikke *meget* kendt i Danmark, og det er skade. Man kan håbe på at der er et forlag der vil udgive »*Den uovervindelige*«, som er meget relevant for os i Danmark - men måske er der også andre af Englunds bøger, der kunne interessere os?

Hvorfor oversætte?, kunne man spørge - det er jo ikke så svært at læse svensk, når man først har fået det lært. Erfaringen viser dog at der skal en del overvindelse til, og så bliver det ikke altid til noget.

Note: Peter Englund: »*Den öövertinnerlige. Om den svenska stormaktsiden och en man i dess mitt*«. Atlantis. Stockholm 2000, 2' oplag 2001. 799 sider. Kan skaffes hjem via boghandelen eller på internettet (pris her omkring 200 svenske kroner). Ballermann kan findes på nettet, adressen er: <http://www.ballermann.dk> - se under: Gamle landkort.

Der er flere gode *danske* bøger om dén tid, f.eks. Steffen Heibergs biografi om Corfitz Ulfeldt, der kom for nogle år siden. »*Enhjørningen*« hedder den.

Denne anmeldelse kan hentes på:

<http://neva.hjem.wanadoo.dk/Litauen.html>

Se også:

<http://neva.hjem.wanadoo.dk/index.html>

der handler om skibet »Neva«, der blev bygget på B&W, sejlede for Sovjetunionen og Litauen og endte sine dage ved Hanstholm.